

УДК 613.96 : 377.35

СУБ'ЄКТИВНЕ СПРИЙНЯТТЯ ЧИННИКІВ РИЗИКУ МАЛОЇ ІНТЕНСИВНОСТІ УЧНЯМИ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

*Даниленко Г.М., Межибецька І.В., Пономарьова Л.І.
ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків
Національної академії медичних наук України», м. Харків*

Актуальність. Рівень професійної підготовки молоді в Україні, за даними аналізу стану ринку праці, не відповідає в повній мірі вимогам роботодавців. Існуючі суперечності між новими соціально-економічними вимогами і традиційною системою професійно-технічної освіти потребують нових підходів у підготовці робітничих кадрів. У контексті питання, що означене, учні професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) представляють особливу зацікавленість. Важливо уявляти собі умови, в яких відбувається навчання, професійні чинники, що впливають на стан здоров'я молоді, стан здоров'я учнів, їх ставлення до свого здоров'я, а також вплив позанавчального оточення на здоров'язберігаючу поведінку підлітків.

Проблема збереження здоров'я підліткового населення на тлі соціально-економічної нестабільності в Україні та погіршення рівня життя населення набула особливої гостроти. Науковцями виявлений чіткий взаємозв'язок між умовами навчання, праці та відпочинку і рівнем здоров'я учнів. Встановлено, що навіть незначні несприятливі зрушення факторів середовища справляють виражений негативний вплив на організм, що формується [1,2].

При наявності вищевказаних чинників ризику навчально-виробничого середовища у малих проявах, присутність кліматогеографічних (температура, вологість, атмосферний тиск, сонячна інсоляція, режим дня та ночі та інш.), фізичних (радіаційне випромінювання, аероіонізація), хімічних (ксенобіотики, пил, в тому ж числі і антропогенного характеру), біологічних (бактерії, віруси, простіші, гриби, риккетсії), важкості та напруженості трудового процесу, ятрогенних (лікарські препарати, діагностичні та лікувальні процедури), соціальних (образ життя –

умови праці та побуту, режим дня, подушовий дохід, житлові умови, медичне забезпечення, характер харчування, поведінкові фактори ризику: тютюнокуріння, алкоголізм, наркоманія, порушення репродуктивної поведінки, психоемоційне напруження та інш.), ендемічних (дефіцит йоду, кальцію, надлишок (дефіцит) мікроелементів у воді, їжі та інш.) [3] факторів впливу на стан здоров'я молоді, що навчається у закладах професійно-технічної освіти (ПТО), потребує визначення сумарного навантаження. Частіш за все організм знаходиться під впливом поєднаної дії різних факторів одночасно, ефект яких не зведений до простого додавання доданків, а залежить від багатьох причин, у тому ж разі від статі, віку, індивідуальної чутливості організму, проведення превентивних мір та інших соціально-значущих причин. Особливо звертає увагу на себе як підліток сприймає означені ризики і проєцирує вплив шкідливих чинників на стан власного здоров'я. Саме від сприйняття підлітком шкідливих для здоров'я чинників навчально-виробничого середовища комплексне поєднання у різні проміжки часу може посилюватись чи послаблюватись.

Навчально-виробниче середовище відіграє важливу роль у становленні особистості учнів ПТНЗ, задоволеності їх освітніх потреб, визначенні особистісного професійного шляху та в подальшій соціалізації. Необхідність формування серед підлітків готовності до усвідомленого вибору майбутньої професійної діяльності набуває особливої актуальності при переході загальноосвітніх шкіл на профільне навчання до 2018 року [6], обумовлює повну відповідність освітньої діяльності шкіл ринку праці, існуючому попиту на ту чи іншу професію.

Метою роботи було дослідити вплив професійної готовності підлітків до вибору

професії на суб'єктивне сприйняття чинників навчально-виробничого середовища, що може негативно впливати на стан здоров'я учнів професійно-технічних навчальних закладів сфери послуг.

Обсяг та методи дослідження: комплексний медичний огляд учнів ($n=665$), професійна готовність за методикою А. Чернявської ($n=969$), авторська методика суб'єктивної оцінки підлітками чинників ризику навчально-виробничого середовища ($n=211$).

Результати дослідження. З'ясування професійних інтересів, життєвий досвід та риси особистості допомагають підлітку найбільш точно визначитись при виборі майбутньої професії, особливо за умов гарного здоров'я.

При оцінці професійної готовності було використано методику А. Чернявської з традиційним виділенням параметрів для оцінки: автономність («А»), інформованість («І»), планування («П»), рішучість («Р») та емоційність («Е»). Дослідженням встановлено, що підлітки, які отримують професійну освіту у ПТНЗ відчували свою незалежність від батьків у справах, думках, вчинках (параметр „А” – $(67,8 \pm 1,5)\%$). Усвідомлення ідеального образу Я-концепції та прагнення до його досягнення [4,5], що передбачалось визначити параметром „А”, відбувалось серед учнів з різним професійним напрямом у сфері послуг з коливаннями від $(63,8 \pm 4,9)\%$ до $(71,4 \pm 3,4)\%$. Найбільш високі значення щодо „А” були зареєстровані серед учнів, які не мали будь-яких відхилень у стані здоров'я та найменші – серед учнів, які засвоювали певний професійний шлях на тлі хронічних захворювань.

Інформованість передбачає, що учень знає або володіє навичками щодо придбання професії, пошуку та влаштування на роботу, необхідного рівня освіти для різних професій, професійного самовдосконалення. Під час дослідження професійної готовності „Р” учнів ПТНЗ коливалась від $(44,0 \pm 5,0)$ до $(48,4 \pm 6,2)\%$ і свідчила про явну недостатність усвідомлення світу професій, його мети, знання культури праці, трудової дисципліни, структури підприємства, принципів оплати праці, оволодіння практичними навичками тощо. Більш інформованими визнача-

лись учні, які відчували тягар функціональних змін у стані свого здоров'я, що свідчить про усвідомлену мотивацію щодо збереження свого здоров'я під час вибору професійної діяльності.

Допитливість, передбачуваність, здоровий сенс, рішучість, делегування повноважень, планування рішення проблем, оцінка ризику, контроль отримання результату – ознаки, що містяться у параметрі «Р». Наявність окремих якостей, спроможностей, знань та навичок, які необхідні для прийняття ефективного рішення з урахуванням майбутніх перспектив та перешкод на професійному шляху були недостатньо сформовані на шкільній лаві (параметр „Р” – $(59,3 \pm 1,6)\%$). Важливою умовою розвитку вмінь приймати рішення є автономність та самостійність людини, коли відповідальність за рішення та його наслідки приймається на себе, коли самостійно пропонується та оцінюється альтернатива. Дослідженням встановлено, що готовність до самостійних кроків („Р”) коливалась серед учнів різних професійних напрямів від $(52,9 \pm 10,9)\%$ до $(63,4 \pm 9,1)\%$ і залежала від початкового рівня здоров'я серед означеного контингенту.

Планування особистого професійного шляху передбачало оцінку тимчасової перспективи. „П” передбачає здібності гарного орієнтування у часі, що дозволяє виділити епізоди життєвого та професійного шляху задля цілісного уявлення про життя, його минуле, теперішнє та майбутнє. В результаті дослідження виявилось, що аналіз та прогноз окремих подій вдавався учням у межах від $(58,2 \pm 5,0)\%$ до $(66,1 \pm 8,9)\%$, що в середньому становило $(62,5 \pm 1,6)\%$. Планування майбутньої діяльності змінювалось у залежності від наявності чи відсутності захворювань. Так, учні, які були віднесені за станом свого здоров'я до І групи (здорові) мали найвищі показники на протигагу учням ІІІ групи здоров'я (хронічно хворим) з найнижчими показниками за параметром „П”.

Емоційне ставлення до вибору професії серед учнів професійних закладів (параметр „Е” – $(69,3 \pm 1,5)\%$), як компонент професійної готовності тісно пов'язаний із емоційним компонентом зрілості особистості, що виявляється у позитивному емоційному настрою, життєвому оптимізмі, емоційної

врівноваженості, подоланні невдач. «Е» містить у собі відношення до різних професій, професійних груп, до необхідності прийняття рішення щодо вибору професії і є індикатором значущості ситуації прийняття рішення. Так, коливання за критерієм „Е” відбувалось від $(66,0 \pm 5,4)\%$ до $(76,7 \pm 9,2)\%$ у залежності від обраної професії. Дослідженням встановлено, що емоційне ставлення до професійної діяльності тісно пов'язано з якістю життя і достовірно впливало на всі її складові ($r = 0,228-0,399$, $p < 0,01$) та розподілом учнівської молоді за групами здоров'я. Для учнів I групи здоров'я середні значення „Е” становило $(14,5 \pm 2,9)$, для учнів з функціональними відхиленнями (II група) – $(13,9 \pm 4,2)$, для хронічно хворих учнів (III група) – $(12,8 \pm 4,1)$.

Таким чином проведене дослідження професійної готовності підлітків, що обрали собі майбутню професію у сфері послуг, дозволило встановити залежність готовності до професійного вибору від початкового стану здоров'я, статі, певного професійного напрямку діяльності.

Експертним способом і на основі інтерв'ювання учнів ПТНЗ визначені та зведені до репертуарних грат найбільш значущі ознаки погіршення здоров'я та чинники, що можуть призвести до погіршення здоров'я. Для сучасних підлітків ознакою погіршення власного здоров'я було погіршення самопочуття, поганий апетит, погіршення розумової працездатності (погано засвоюється навчальний матеріал), зменшення фізичної працездатності (погана витривалість фізичного навантаження), невпевненість у власних силах, зіпсований настрій, зниження активності (бажання будь-що зробити), з'явлення болі чи хвороби, зникнення бажання до спілкування з особами протилежної статі.

Учнями були виділені чинники ризику для здоров'я: нерегулярне прийняття їжі, вживання неякісних продуктів харчування, недостатня подовженість нічного відпочинку, незручне робоче місце, небезпечність для здоров'я виробничих матеріалів та сировини, неможливість своєчасної консультації у лікаря, відсутність умов для дотримання особистої гігієни, високий рівень шуму або вібрації на робочому місці, бруд та безлад на робочому місці, несприятливий режим робо-

ти (нічні зміни, рваний графік), відмова від гартуючих процедур, відмова від занять фізичною культурою чи спортом, незадоволеність освітленістю робочого місця, пасивний відпочинок у приміщенні, конфліктні стосунки з оточуючими, надмірне навчальне навантаження.

За результатами дослідження встановлено значущий вплив навчального закладу та статі учнів на сформованість навичок дотримання правил особистої гігієни ($F = 5,96$; $p = 0,004$ та $F = 11,72$; $p = 0,001$), виконання процедур, що гартують ($F = 6,92$; $p = 0,002$ та $F = 19,89$; $p = 0,0001$), фізичної активності учнів ($F = 6,5$; $p = 0,002$ та $F = 12,38$; $p = 0,001$ відповідно) Гендерні відмінності у сприйнятті чинників ризику додатково були зафіксовані щодо вживання неякісних продуктів харчування ($F = 5,09$; $p = 0,027$) та переваг у пасивному способі відпочинку ($F = 8,04$; $p = 0,006$).

У залежності від стану здоров'я підлітки по різному усвідомлювали вплив чинників ризику навчально-виробничого середовища як шкідливий. Установлений зворотній кореляційний зв'язок між фактором дотримання особистої гігієни та рядом несприятливих для здоров'я чинників навчально-виробничого середовища (робота з небезпечною сировиною, несприятливий режим праці) і режимом дня (залучення до спорту, заняття фізичною культурою, пасивний відпочинок). Дослідженням встановлено, що учні з функціональними відхиленнями у стані здоров'я менш гостро сприймають означені чинники навчально-виробничого середовища. Виконання процедур, що гартують знаходилось у зворотному кореляційному зв'язку від тривалості нічного відпочинку, наявності конфліктів з оточуючими, надмірним навчальним навантаженням ($p < 0,01$), що більшої актуальності набувало серед учнів II групи здоров'я.

Прямий кореляційний зв'язок був встановлений між чинниками: неможливість своєчасної консультації у лікаря, переважним пасивним відпочинком ($p < 0,05$) та відмовою від занять фізичною культурою, спортом ($p < 0,01$). Ігнорування підлітками засобів зміцнення здоров'я заходами фізичної культури чи спортом знаходились у прямій залежності від несприятливого графіку робо-

ти, сформованої звички відпочивати пасивно у приміщенні ($p < 0,01$) та у зворотному зв'язку із безладом на робочому місці, недотриманням особистої гігієни, конфліктними взаємовідносинами з оточуючими ($p < 0,05$). Існуючий стан здоров'я підлітків висуває на перший план проблеми з медичним забезпеченням їх професійної діяльності, наявність у виробничому середовищі високого рівня шуму та вібрації, що підтверджується більш високим ранговим місцем означених питань серед учнів III групи здоров'я. Конфліктні взаємовідносини у колективі, надмірне навчальне навантаження, відмова від занять спортом, погана організація робочого місця та режиму роботи визначались найбільш шкідливими на думку учнів I групи здоров'я.

За результатами покрокового регресійного аналізу вдалось встановити вплив суб'єктивного сприйняття учнями чинників ризику навчально-виробничого середовища, як шкідливих для здоров'я на готовність підлітків здійснити вибір професії. Так на „автономність” учнівської молоді впливали недостатня тривалість нічного відпочинку, неможливість дотримуватись правил особистої гігієни, наявність у виробничому процесі небезпечної сировини чи матеріалів, що проявлялось погіршенням самопочуття, активності та апетиту. Значущими чинниками, які впливали на „інформованість” учнів, були кон-

такт з небезпечними виробничими матеріалами та недостатнє освітлення робочого місця, що суб'єктивно учнями характеризувалось як зниження фізичної працездатності та зіпсованим апетитом. Здатність планувати свою майбутню професійну діяльність залежала від кратності харчування та контакту з шкідливими для здоров'я працюючих сировиною та матеріалами. За таких умов учні відмічали зниження своєї активності. Відмова від процедур, що загартовують організм та незручне в ергономічному плані робоче місце позначались на параметрі „рішучості” під час самостійних професійних кроків. Найбільш впливовим визначилось „емоційне ставлення” підлітків до вибору професії і залежало від достатності нічного відпочинку, зручності робочого місця та режиму роботи, якості їжі та загартованості організму.

Базуючись на результатах факторного аналізу, виділені 6 складових попередження несприятливої дії чинників навчально-виробничого середовища на здоров'я учнів. А саме: організація робочого місця та виробничої діяльності; активність у збереженні власного здоров'я; гігієнічна грамотність; особистісна стратегія адаптації до факторів виробничого середовища; організаційно-технологічна специфіка виробництва; дотримання особистої гігієни.

Висновки

Учні ПТНЗ знаходяться під різноспрямованою дією факторів навчально-виробничого середовища, суб'єктивне сприйняття яких залежить від багатьох причин (віку підлітка, статі, стану здоров'я, індивідуальної чутливості організму, проведення профілактичних заходів). Визначення суб'єктивного сприйняття чинників ризику серед учнівської молоді дозволяє своєчасно скласти орієнтовану на особистість учня, емоційно привабливу профілактичну програму з урахуванням певних навчально-виробничих умов. Відстеження початкових проявів дискомфорту сприятиме збереженню здоров'я під час навчання у закладах ПТО і тим самим дозволить учню виконати свої учбові і професійні обов'язки у майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гігієнічна наука та практика: сучасні реалії: матеріали XV з'їзду гігієністів України / під ред. А.М. Сердюка, Ю.І. Кундієва, М.Р. Гжегоцького. – Львів: друкарня ЛНМУ ім. Д. Галицького. – 2012. – 548 с.
2. Інноваційна професійно-технічна освіта: пошуки шляхів оновлення: матеріали III-ої Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (26-30 березня 2012 р.) / Інститут післядипломної освіти інженерно-педагогічних працівників Університету менеджменту освіти. – Донецьк : ППО ШП УМО, – 2012. – 340 с.

3. Рембровский В.Р. Медико-гигиенические аспекты оценки здоровья населения / В.Р. Рембровский, Л.А. Могиленкова. // Гигиена и санитария. – 2008. – №2. – С. 46-49.
4. Чернявская А.П. Психологическое консультирование по профессиональной ориентации / А.П. Чернявская. – М.: Владос-Пресс, – 2004. – 96 с.
5. Профориентационный тренинг для старшеклассников «Твой выбор», под редакцией Н.В. Афанасьевой. СПб, Речь. – 2007.
6. Главные изменения в школьной программе // Электронный ресурс: точка доступа: <http://vesti.ua/poleznoe/13476-glavnye-izmeneniya-v-shkolnoj-programme>. – 19.08.13.

СУБЪЕКТИВНОЕ ВОСПРИЯТИЕ ФАКТОРОВ РИСКА МАЛОЙ ИНТЕНСИВНОСТИ УЧАЩИМИСЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Даниленко Г.Н., Межибецкая И.В., Пономарёва Л.И.

Представленные результаты исследования субъективного восприятия факторов риска учебно-производственной среды для здоровья учащихся, готовности подростков к профессиональному самоопределению, состояния здоровья учащейся молодежи по данным комплексного медицинского обследования. В статье приводятся сведения о взаимосвязи между субъективным восприятием неблагоприятного влияния на здоровье учащейся молодежи факторов учебно-производственной среды и профессиональной готовностью, как критерия социальной адаптированности на фоне ухудшения состояния их здоровья. Установлено, что профессиональная готовность зависит от осознания возможного неблагоприятного влияния факторов риска, которые сопровождают определенную производственную деятельность учащихся профессионально-технических учебных заведений. Выделены составляющие предупреждения неблагоприятного воздействия факторов учебно-производственной среды на здоровье учащихся.

SUBJECTIVE PERCEPTION OF THE LOW-INTENSIVE RISK FACTORS BY THE STUDENTS OF VOCATIONAL INSTITUTIONS

G.N. Danylenko, I.V. Mezhybetska, L.I. Ponomariova

The results obtained demonstrate: readiness of teenagers to their occupational self-determination, the state of the students' health, according to the results of an all-round medical examination, and subjective perception by them the risk factors of vocational environment. The article gives information on the relationships between the subjective perception of the adverse effects of the environmental factors on the health of students and their occupational readiness, as a criterion of social adaptability, against the background of their health changes for the worse. It has been established that the occupational readiness depends on awareness of the potential risk factors that accompany certain production activities of students in vocational schools. Some components of prevention of environmental factors adverse effects on the students' health in the institutions, connected with teaching and production processes, have been singled out in our study.

Куратор розділу – д. мед. наук, проф. Полька Н.С.